

Ks. BOLESŁAW KUMOR

SIEĆ SEMINARIÓW DUCHOWNYCH OB. ŁAC. W OKRESIE NIEWOLI NARODOWEJ (1772/95—1918)

W przededniu pierwszego rozbioru Polski (1772) obszar państwa obejmował około 730 tys. km² i 11 400 tys. ludności, przy czym według obliczeń T. Korzona sami unicy liczyli 3 800 tys., zaś prawosławni około 550 tys. wyznawców; pozostałe grupy wyznaniowe były nieliczne. Kato-licy obrządku łacińskiego stanowili większość ludności kraju i liczyli około 7 mln. W Rzeczypospolitej istniały wówczas 2 metropolie: w Gnieźnie i Lwowie i łącznie 2 archidiecezje oraz 15 diecezji; diecezja warszawska posiadała statut biskupstwa wyjątego i zależała bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej. Dwie dalsze diecezje: Wrocław i Baków, znajdowały się poza politycznymi granicami państwa¹.

A jak przedstawiała się sieć seminariów duchownych? Około roku 1770 było ich łącznie 35, z czego 5 pochodziło z XVI stulecia (Braniewo, Poznań, Pułtusk, Wilno, Wrocław), 14 z XVII wieku (Gniezno, Kraków, Łowicz, Kraków Stradom, Lublin, Sandomierz, Warszawa-św. Krzyż, i św. Jan Chrzyciel, Wornie, Zamość, Ołyka, Janów Podlaski, Przemyśl), oraz 16 powstałych w latach 1701—1772 (Kraków-seminarium akademickie, Kielce, Płock, Kraków-seminarium zamkowe, Wilno-Góra Zbawiciela, Lwów — 2, Krasnystaw, Kamieniec Podolski, Łuck, Węgrów, Tykocin, Brzozów, Sambor, Żytomierz). Ogromna większość tych zakładów była prowadzona przez Zgromadzenie XX. Misjonarzy św. Wincen-tego a Paulo (17), w dalszej kolejności szli księża komuniści, jezuiti i księża diecezjalni. Ci ostatni prowadzili 6 seminariów duchownych, z czego dwa (Kraków, Zamość) były związane z wydziałami teologicznymi przy miejscowych uniwersytetach².

¹ Por. W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim*, w: *Kościół w Polsce*, t. II, Kraków 1969, 57—260.

² A. Petrani, *Szkołnictwo teologiczne w Polsce*, w: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, t. I, Lublin 1969, 272—281; W. Müller, dz. cyt., 186 n.

W okresie schyłkowym niepodległej Polski należy jeszcze odnotować kasatę dwóch seminariów i założenie jednego nowego. To ostatnie zostało zorganizowane w Iłuszkcie dla diecezji inflanckiej (1787), odkąd na skutek pierwszego rozbioru kraju jedyne seminarium tej diecezji w Krasławiu znalazło się w granicach zaboru rosyjskiego, a następnie weszło w skład nowoutworzonej archidiecezji mohylowskiej (1783)³. Zniesienie natomiast seminariów duchownych w Lublinie i Sandomierzu było związane z kasatą zakonu jezuitów. To ostatnie, po kasacie Towarzystwa Jezusowego (1773) i przejęciu jego uposażenia przez zaborcze władze austriackie (1782), zostało na wniosek kapituły sandomierskiej (1786) zniesione i połączone z seminarium kieleckim⁴. Seminarium lubelskie natomiast po kasacie jezuitów zostało połączone z drugim seminarium w Lublinie, prowadzonym przez księży misjonarzy (1778)⁵.

Na rozbudowę sieci seminariów duchownych w okresie niewoli narodowej wpłynęły nade wszystko przyczyny natury politycznej i w ślad za nimi idące potrzeby duszpasterskie. Podział kraju między trzech zaborców i wytyczenie nowych granic politycznych, które nie pozostawały w żadnej relacji do dotychczasowej kościelnej organizacji terytorialnej, rodziły nowe potrzeby nie tylko reorganizacji dotychczasowej struktury organizacyjnej Kościoła, lecz nadto domagały się powołania do życia nowych ośrodków kształcenia księży. Zjawisko to dało się zauważyć wkrótce po pierwszym podziale kraju, a miało ono miejsce zarówno w diecezjach, których części pozostały w Rzeczypospolitej, jak i w tych, których poważne połacie terenów znalazły się w granicach ziem polskich anektowanych przez zaborców.

1. ZABÓR ROSYJSKI (ZIEMIE ZABRANE)

Dokumenty państwowe, odnoszące się do fundacji biskupstwa białoruskiego (12. V. 1774) i archidiecezji mohylowskiej (26. I. 1782), podobnie jak dokumenty nominacyjne na biskupstwo białoruskie (12. V. 1774) i arcybiskupstwo mohylowskie (14. XI. 1783)⁶, oraz bulle papieskie

³ BAV (Bibliotheca Apostolica Vaticana) *Processus R. D. Joannis Kossakowski ecclesiae cathedralis Vilmensis coadiutoris costodis dandi in coadiutorem cum futura successione R. D. Josepho Kossakowski episcopo Livoniae seu Piltynensi* — 1793, k. 123.

⁴ J. Wiśniewski, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186 do 1926, tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581 do 1866*, Radom 1928, 187; L. Piechnik, *Seminarium diecezjalne w Sandomierzu (1635—1773)*, „*Studia Theologica Varsaviensia*”, 8 (1970, F. 2) 221; J. Kaczor, *Historia Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1636—1773)*, Lublin 1959 (maszynopis).

⁵ A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, 21.

⁶ A. Theiner, *Die neueste Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II bis auf unsere Tage*, Augsburg 1841, Bd 2 Documente nr 71, 227—229 (*Fundacja biskupstwa białoruskiego*); nr 72, 229—231

(15. IV. 1783 i 16. XI. 1798) i dekrety nominacyjne i wykonawcze delegatów apostolskich J. A. Archettiego i W. Litty⁷, nie wspominają nic o seminariach duchownych, chociaż dokumenty te faktycznie tworzyły nowe diecezje (Mohylów, Mińsk, Żytomierz). Tylko w wypadku archidiecezji mohylowskiej dekret delegata apostolskiego J. A. Archettiego (*Pastoralis sollicitudo* z 19. XII. 1783 r.) wspomina ubocznie, że budynki konwentu karmelitańskiego w Mohylowie nad Dnieprem można będzie ewentualnie zaadaptować na przyszłe seminarium duchowne⁸. W takim kontekście należy przyjąć, że troska o zorganizowanie nowych zakładów kształcenia księży leżała wyłącznie w gestii biskupów. Ten stan faktycznie potwierdził ukaz cesarski Pawła I z dnia 8 maja 1798 r. podporządkowujący seminaria duchowne jurysdykcji biskupów ordynariuszy⁹. Rząd rosyjski w tym okresie nie przewidywał żadnych subwencji materialnych na rzecz seminariów, dlatego troska o ich uposażenie należała do biskupów.

Na szczęście większość diecezji Cesarstwa Rosyjskiego posiadała seminaria duchowne jeszcze z czasów polskich. Nie miała go tylko nowoutworzona w 1798 r. diecezja mińska. Najwięcej posiadały ich diecezje łucka i żytomiarska (Łuck, Ołyka, Żytomierz) i wileńska (Wilno — 3, Iłuksza). Pozostałe diecezje posiadały tylko po jednym seminarium. Archidiecezja bowiem mohylowska, chociaż była nowoutworzoną (1783), miała seminarium w Krasławiu, przynależnym uprzednio do diecezji inflanckiej.

Pierwsze nowe seminarium powstało w Mohylowie, stolicy archidiecezji. Początkowo metropolita, Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz, nosił się z myślą przeniesienia do Mohylowa seminarium krasławskiego, na co uzyskał nawet zgodę nuncjusza apostolskiego w Polsce J. A. Archettiego (przed 18. I. 1789). Planu tego jednakowoż zaniechał i w 1778 r. otworzył w Mohylowie seminarium dla 20 alumnów diecezjalnych i zakonnych¹⁰. Ten sam metropolita utworzył trzecie seminarium w archidiecezji w Białymstoku dla 5 alumnów (1. IX. 1820) dla tej części diecezji wigierskiej, która po pokoju tylżyckim (1807) znalazła się pod panowaniem Rosji i była administrowana przez arcybiskupów mohy-

(*Nominacja biskupa białoruskiego*); nr 76, 233—241 (*Fundacja arcybiskupstwa w Mohylowie*); nr 79, 238—241 (*Nominacja arcybiskupa mohylowskiego*).

⁷ Tamże, nr 22, 83—86 (15. IV. 1783); nr 23, 91—93 (21. XII. 1783); *Akty i gramoty o ustroju i uprządkowaniu Rzymsko-katolickiej Cerkwi w Imperii Rosyjskiej i Carstwie Polskim*, Petersburg 1849, 63—105 (*Dekrety wykonawcze*), 125—133 (Bulla z 16. XI. 1798).

⁸ *Akta i gramoty*, dz. cyt., 14—23.

⁹ S. Szantyr, *Zbiór wiadomości o Kościele i religii katolickiej w Cesarstwie Rosyjskim*, Poznań 1843, 135, gdzie podano błędnie datę 1795.

¹⁰ Tamże, s. 18 n.; A. A. Brumanis, *Aux origines de la hiérarchie latine en Russie*. Mgr Stanislas Siestrzeńcewicz — Bohusz. Premier archevêque — métropolitain de Mohilev (1731—1826), Louvain 1968, 299—301.

lowskich¹¹. W tym samym roku metropolita Sistrzeńcewicz utworzył czwarte seminarium duchowne w archidiecezji, w Zwinogródku na Ukrainie dla 6 alumnów dla tzw. archidiaconatu kijowskiego, który po 1798 r. został wyłączony z diecezji kijowskiej i wcielony do archidiecezji mohylowskiej¹².

Po 1798 r. powstało nowe seminarium w Mińsku na Białorusi dla 12 alumnów, zorganizowane w nowoutworzonej diecezji przez pierwszego biskupa mińskiego Jakuba Dederkę. Ponieważ w 1798 r. część diecezji łuckiej wraz z Brześciem Litewskim została włączona do diecezji wileńskiej, dlatego na początku XIX stulecia zostało otwarte seminarium duchowne w Brześciu dla południowo-zachodnich dekanatów tej diecezji¹³. W ten sposób przed 1830 r. wszystkie diecezje Cesarstwa posiadały własne seminaria duchowne. Na pierwszym miejscu były: archidiecezja mohylowska z 4 seminariami (Białystok, Krasław, Mohylów, Zwinogródek) i diecezja wileńska z 5 seminariami (Wilno — 2, alumnat papieski, Iłuksza, Brześć Litewski), a następnie diecezja łucka i żytomierska — 3 (Łuck, Ołyka, Żytomierz). Pozostałe diecezje posiadały tylko jeden tego rodzaju zakład. Trzeba tu dodać, że uczni seminarium diecezjalnego w Wilnie w latach 1833—1842 nie posiadali własnego *studium domesticum*, lecz uczęszczali na wykłady do Akademii Duchownej¹⁴, podobnie jak uczni Seminarium Głównego Wileńskiego (1803), którzy uczęszczali na wykłady na wydział nauk moralnych Uniwersytetu Wileńskiego.

Poważne zmiany na tym odcinku nastąpiły dopiero po stłumieniu przez Rosję powstania listopadowego. W ramach represji popowstaniowych pierwsze padło kolegium papieskie w Wilnie i seminarium w Brześciu Litewskim, które zostało zniesione w 1830 r.¹⁵. Decydujące wszakże znaczenie dla przyszłości zakładów teologicznych na ziemiach Cesarstwa posiadał ukaz cara Mikołaja I z dnia 19 listopada 1843 r. Zmierzał on do scentralizowania kształcenia księży w Rosji i całkowitego podporządkowania tego resortu władzom państwowym. Seminaria zostały wyjęte spod władzy biskupów i uzależnione od Akademii w Petersburgu,

¹¹ S. Dąbrowski, *Archidiaconat białostocki*, Lublin 1963, 61—71 (maszynopis); A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne*, art. cyt., podaje, że stało się to w 1815 r.

¹² Por. *Wiadomość statystyczna o archidiecezji mohylowskiej rzymsko-katolickiego wyznania*, Mohylów 1823 (broszura bez paginacji) § 1; por. A. Petrani, *Monografia o metropolicie Sistrzeńcewiczu*, „Prawo Kanoniczne”, 13 (1970), nr 1—2, 301.

¹³ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, 340; T. Krahel, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, Lublin 1971, 105 (maszynopis) podaje, że istniało już w 1818 r.

¹⁴ *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilmensi in a. D. 1833*, Vilnae 1833 (bez paginacji).

¹⁵ J. Kurczewski, dz. cyt., 340 n.

a ich utrzymanie przeszło na skarb państwa¹⁶. Równocześnie dotychczasowe fundusze wszystkich seminariów w Cesarstwie na podstawie ukazów carskich z 1841 i 1842 r. przejęło państwo. W ten sposób w latach 1842—1843 zostały zamknięte wszystkie seminaria działające poza stolicami biskupimi łącznie z seminarium mohylowskim. To ostatnie zostało przeniesione do Mińska. Odtąd miało ono kształcić 40 alumnów dla archidiecezji mohylowskiej i 15 dla diecezji mińskiej. W 1844 r. zostało zamknięte również seminarium w Łucku na Wołyniu; odtąd dla obydwóch diecezji: łuckiej i żytomierskiej, połączonych w 1898 r. unią personalną *aeque principaliter*, miało być tylko jedno w Żytomierzu¹⁷. Tak więc po 1845 r. na 7 diecezji Cesarstwa istniało tylko 5 seminariów duchownych: Kamieniec Podolski, Mińsk, Wilno, Wornie i Żytomierz; nie posiadały ich dwie diecezje: Mohylów i Łuck.

Dalsze możliwości rozbudowy sieci seminariów w Cesarstwie przyniósł dopiero konkordat rosyjski z 3. VIII. 1847 r., który potwierdzał zasadę utrzymywania seminariów z funduszy państwowych (art. 7), przewidywał utworzenie nowego seminarium dla nowokreowanej diecezji chersońskiej (15 do 25 alumnów), a nadto poruczał kształcenie kleryków obrządku ormiańskiego biskupowi kamienieckiemu i chersońskiemu (art. 7, 9)¹⁸. Uzgodnione między obydwoma stronami założenia potwierdził papież Pius IX w bulli *Universalis Ecclesiae cura* z dnia 3. VII. 1848 r.¹⁹. Trzeba tu dodać, że zaprojektowane seminarium dla diecezji chersońskiej, przemianowanej niebawem na tyraspolską, zostało utworzone dopiero w 1857 r. w Saratowie²⁰.

Nieco później w ramach represji popowstaniowych rząd carski zniósł samowolnie diecezję kamieniecką (17. VI. 1866), a 21. IX. 1866 r. gubernator kijowski polecił biskupowi łuckiemu i żytomierskiemu Kasprowi Borowskiemu zamknąć seminarium kamienieckie, a gmach jego przekazać władzom państwowym; alumni mogli powrócić do stanu świeckiego, lub też ubiegać się o przyjęcie do innego seminarium. Zarządzenie to należało wykonać w ciągu 10 dni²¹. Ten sam los spotkał w trzy lata później diecezję mińską. Ukazem cara Aleksandra II z 27 lipca 1869 r. diecezja została zniesiona, jej terytorium wcielone do diecezji wileń-

¹⁶ *Wiadomości Archidiecezjalne (Mohylowskie)*. R. 5 (1913) 22 (Tekst ukazu w języku polskim).

¹⁷ A. Petrani, *Nauka prawa*, dz. cyt., 24, 26.

¹⁸ *Le concordat de 1847 avec la Russie...* Par S. Olszamowska-Skowrońska, w: *Sacrum Poloniae Millenium*, t. 8/9 (1962) 792 n.

¹⁹ Tamże, 821—829; *Acta Pii IX*. Pars I, vol. 1, Romae [b.r.w.], 134—149.

²⁰ *Directorium officii divini et missae — dioecesis Tiraspolensis in a. D. 1865*, Vilnae 1864, 78—81.

²¹ *Pie IX et l'Église Catholique en Pologne. La suppression des diocèses catholiques par le gouvernement Russe après L'insurrection de 1863—4 (1866—1869)*. Ed. S. Olszamowska-Skowrońska, „Antemurale”, t. 9 (1965, nr 1), 49 (Ukaz kasujący diecezję); nr 9, s. 54—57 (Bp K. Borowski do Piusa IX — 8. II. 1867).

skiej, a seminarium kształcące kapłanów dla archidiecezji mohylowskiej i diecezji mińskiej zostało połączone z seminarium wileńskim²². W ten sposób na olbrzymich terenach Cesarstwa Rosyjskiego były czynne tylko 4 seminaria duchowne: w Worniach, przeniesione w 1865 r. do Kowna, Wilnie, Żytomierzu i Saratowie. Archidiecezja mohylowska i skasowane samowolnie przez władze carskie diecezje seminariów nie posiadały.

Ten krytyczny stan liczbowy uczelni katolickich pogłębiał nadto fakt, że seminaria duchowne zakonne w Cesarstwie zupełnie nie istniały, a narzucony przez rząd zaborczy *numerus clausus* alumnów stał na straży skostnienia tego tak bardzo żywotnego odcinka życia kościelnego. Tę biedną rzeczywistość diecezji polskich w Cesarstwie ilustruje najlepiej statystyka kościelna. W roku 1875 na około 3 500 tys. katolików Cesarstwa Rosyjskiego, w seminariach duchownych (z wyjątkiem diecezji żmudzkiej, dla której nie podano statystyki) było zaledwie 110 alumnów²³. Na szczęście w tym samym roku papież Pius IX na mocy brewe *Ex parte imperialis* (14. XI. 1877) zgodził się na przeniesienie rezydencji metropolitów mohylowskich do Petersburga, gdzie faktycznie rezydowali od początku XIX wieku, i na założenie tamże seminarium archidiecezjalnego²⁴. Seminarium to zostało otwarte w 1879 r., a w roku następnym liczyło 10 alumnów²⁵. Istniało tedy odtąd pięć seminariów duchownych w Cesarstwie, które kształciły księży katolickich aż do ich zamknięcia w 1918 r. W przededniu pierwszej wojny światowej w seminariach tych kształciło się łącznie 524 alumnów; najmniej posiadała ich diecezja tyraspolska (31), najwięcej zaś diecezja żmudzka (153). Niżej zamieszczona tabela obrazuje życie kościelne w Cesarstwie na tym odcinku²⁶.

²² Tamże, nr 32, s. 93; nr 36, s. 97—98 (Kard. Antonelli do Piotra Żylińskiego — 4. III. 1874).

²³ P. Lescoeur, *L'Église catholique en Pologne sous le gouvernement Russe*, t. 2, Paris 1876, 583—599.

²⁴ *Pii IX Pontificis Maximi acta*. Pars I. vol. 6. Romae [b.r.w.], 249—252.

²⁵ *Ordo divini officii et missarum pro archidioecesi Mohiloviensi in A.D. 1880*, Petropoli 1880, 13 n.

²⁶ Tabelę sporządzono na podstawie *Directorium divini officii et missarum pro archidioecesi Mohiloviensi in a.D. 1915*, Pars 2 *Hierarchia ecclesiastica*, Piotrogród: 1914, 138—142; *Kalendarium liturgicum dioecesium Luceoriensis et Żytomieriensis nec non Camenecensis* — — a.D. 1915, Pars 2: *Elenchus omnium ecclesiarum* — — —. Żytomierz 1914, 152; *Calendarium pro clero Dioecesis Vilnensis in a.D. 1914*, Vilnae 1913, 221—226, 315; *Directorium horarum canonicarum — ad usum dioecesis Tiraspolensis p.a.D. 1913*, Saratoviae 1912, Pars 2: *Katalog duchowieństwa i cerkwi*, 17—23; *Ordo divini officii et missarum ad usum dioecesis Samogitiensis seu Tel-sensis pro a.D. 1913*, Vilnae 1912, Pars 2: *Hierarchia ecclesiastica*, 10—14.

Statystyka Kościoła katolickiego w Cesarstwie Rosyjskim (1912/14)

Diecezje	Rok	Wierni	Parafie	Kapłani	Alumni	1 kapłan na liczbę wiernych	1 alumn na liczbę wiernych
Mohylów Mińsk	1914	1155520	309	455	145	2539	7968
Łuck Żytomierz Kamieniec P.	1914	818700	267	355	54	2306	15161
Tyraspol	1912	359823	125	179	31	2010	11607
Wilno	1913	1392341	321	518	141	2689	9875
Żmudź	1912	1326479	371	668	153	1986	8669

2. ZABÓR PRUSKI

W zagarniętych przez Prusy w pierwszym rozbiórce Polski terenach archidiecezji gnieźnieńskiej oraz diecezji poznańskiej i włocławskiej nie było ani jednego seminarium diecezjalnego. Rząd pruski nie życzył sobie, by księża dla tych diecezji byli nadal kształceni w Polsce. Dlatego to zaczął wywierać poważny nacisk na biskupów polskich, by w anektowanych przez Prusy częściach diecezji utworzyli nowe seminaria. W związku z tym biskup włocławski Józef Rybiński już w 1773 r. zamyślał o otwarciu takiego seminarium w Sztotlandzie pod Gdańskiem, na co uzyskał zgodę i poparcie króla Fryderyka II (1780). Ale od roku 1781 biskup Rybiński z tego projektu zrezygnował i wysunął nowy plan założenia seminarium w Gdańsku na Świętym Wojciechu w klasztorze księży misjonarzy (1781), a na jego utrzymanie przeznaczył dochody z klasztoru misjonarskiego i parafii puckiej. Ale i tych planów nie zrealizowano. Sprawę rozwiązano częściowo w ten sposób, że alumni włocławscy dla pruskiej części diecezji aż do 1793 r. kształcili się w Braniewie²⁷.

W okresie reform Sejmu Wielkiego biskup Rybiński znów wystąpił wobec władz pruskich w obronie zasady kształcenia księży we Włocławku (17. II. 1787)²⁸. Zabiegi te spotkały się z równoczesnym projektem prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego utworzenia podobnego seminarium w Wysokiej koło Wyrzyska dla pruskiej części archidiecezji

²⁷ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1905, 236—239; I. Subera, *Walka biskupa Józefa Rybińskiego z regencją pruską o utrzymanie polskości na Pomorzu*, „Prawo Kanoniczne”, 1 (1958, nr 1—2) 226—249, gdzie podano bogatą dokumentację.

²⁸ *Preussen und die katholische Kirche seit 1640*. Hrsg. M. Lehmann. Th. 6 (1786—1792), Leipzig 1893, nr 61, s. 61—62.

gnieźnieńskiej. W tym celu prymas zwrócił się do papieża Piusa VI o zezwolenie na zamianę konwentu kanoników regularnych laterańskich na seminarium duchowne, do którego zamierzał inkorporować dwa dalsze beneficja parafialne. W odpowiedzi na te postulaty papież Pius VI na mocy bulli *Fraternitatis studium* (15. XII. 1786) wyraził na nie zgodę, którą ze względu na wynikłe trudności ze strony rządu pruskiego ponowił jeszcze raz w bulli *Quantum pastoralis* (16. III. 1788)²⁹. Jeszcze w 1787 r. konwent ten został zniesiony³⁰, a seminarium w Wysokiej nie zostało nigdy otwarte. W międzyczasie bowiem biskup chełmiński J. K. Hohenzollern w *Observations générales concernant les diocèses de la Prusse occidentale* (przed 15. II. 1787) wysunął projekt utworzenia seminarium generalnego dla tych diecezji polskich, których stolice znajdowały się w granicach Rzeczypospolitej, a poważne części ich terytorium zagarniał kordon pruski (Gniezno, Płock, Poznań, Włocławek). Zarząd takiego seminarium, jak i jego uposażenie, miały należeć do ordynariuszów polskich. Głównym powodem założenia tego rodzaju instytucji, jak wskazywał biskup Hohenzollern, był fakt, że „kler wykształcony w Polsce nie zna wystarczająco swej nowej ojczyzny, a seminaria polskie nie dają też odpowiedniego wykształcenia, a co najważniejsze kler polski musi się później borykać z nieznaną języka niemieckiego” (12. IX. 1788)³¹. Równocześnie wskazał na Szwecję jako na miejsce przyszłego seminarium generalnego. Tym razem sprawa była bardzo bliska realizacji. Jeszcze 19. I. 1784 r. król pruski zaaprobował projekt biskupa chełmińskiego i ponowił zarządzenie, że duchowni, którzy nie ukończą tegoż seminarium, nie otrzymają na przyszłość beneficjum kościelnego w Prusach. Ale okazało się, że państwo nie przewidywało żadnych funduszy na ten cel, a dochody z parafii puckiej i konwentu z Wysokiej były niewystarczające³². Tymczasem zacieśniająca się w tym okresie współpraca polsko-pruska nakazywała rządowi berlińskiemu większą ostrożność. Dlatego to dekretem Departamentu do spraw wyznań z 6 lutego 1789 r. wstrzymano otwarcie seminarium w Szwecji³³. Niebawem nastąpił drugi i trzeci rozbiór Polski, na skutek czego stolice diecezji w Gnieźnie, Płocku, Poznaniu i Włocławku znalazły się wraz z seminariami w granicach zaboru pruskiego.

Po roku 1795 w granicach zaboru pruskiego znalazło się 11 semi-

²⁹ *Bullarii Romani Continuatio*, t. 7, Romae 1745, nr 441, s. 687–689; T. 8 (Romae 1844) nr 692, s. 137–138; por. *Preussen und die katholische Kirche*, Th. 6, nr 165, s. 177–178.

³⁰ S. Kozierowski, (*Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań 1934, 241) informuje, że stało się to w 1785 r.

³¹ *Preussen und die katholische Kirche*, Th. 6, nr 54, s. 55 nn. (przed 15. II. 1787); nr 264, s. 312–317 (12. IX. 1788).

³² Tamże, nr 314, s. 361–372.

³³ Tamże, nr 320, s. 382.

nariów duchownych, przy czym 2 należały do diecezji płockiej (Płock, Pułtusk), 3 — do diecezji poznańskiej (Poznań, Warszawa — 2), jedno do diecezji włocławskiej (Włocławek), 2 — gnieźnieńskiej (Łowicz, Gniezno) i 1 — łuckiej (Tykocin). Dwa dalsze seminaria (Chełmno, Braniewo) i 1 alumnat papieski (Braniewo) działały w tym zaborze od pierwszego rozbioru Polski. W pierwszej fazie okupacji ziem polskich rząd pruski przeprowadził ankietę wśród biskupów terenów nowo-anektowanych na temat liczby seminariów w poszczególnych diecezjach, *ratio studiorum*, personelu naukowego, podręczników obowiązujących przy studium, liczby alumnów i ich utrzymania, oraz zarządu seminarium (14. IV. 1798)³⁴. W wyniku tej ankiety okazało się, że w samych Prusach Południowych, obejmujących ziemie na lewym brzegu Wisły wraz z Warszawą, było 6 seminariów duchownych. Na wniosek ministra Vossa rząd postanowił znieść wszystkie seminaria (1797), a to z tej przyczyny, że projektował przejąć pod własną kontrolę wychowanie i wykształcenie księży³⁵. Kształcenie księży na przyszłość miało się odbywać na modłę józefińską tylko na uniwersytetach, ze szczególnym uwzględnieniem „wychowania patriotycznego w stosunku do rządu”³⁶. Plan ten jednakowoż ze względu na opór biskupów został zaniechany. Wówczas to wysunięto koncepcję redukcji liczby seminariów duchownych do trzech, przy równoczesnym wprowadzeniu nowego *ratio studiorum* (1798, 1802)³⁷. Ale i tego projektu zaniechano. Zniesiono w tym okresie jedynie alumnat papieski w Braniewie (1798)³⁸ i nie dopuszczono do otwarcia seminarium dla nowoutworzonej diecezji wigierskiej (1798), mimo podjętych w 1804 r. zabiegów ze strony biskupa tej diecezji J. K. Gołaszewskiego³⁹. Jedynym wyjątkiem, w którym rząd pruski zaangażował się pozytywnie, była sprawa utworzenia seminarium dla unitów w Supraślu (5. XII. 1795). Sprawa ta jednakże miała wyraźny akcent polityczny; Prusy bowiem nie chciały dopuścić, by księża unicy

³⁴ J. Wysocki, *Józef Ignacy Rybiński biskup włocławski i pomorski 1777—1806*, Rzym 1967, 150 n.

³⁵ E. Horn, *Die katholisch-polnische Universitätspolitik Preussens vor hundert Jahren*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, t. 23 (1908) 49; M. Laubert, *Die preussische Polenpolitik von 1772—1914*, Aufl. 2, Kraków 1942, 33.

³⁶ *Preussen und die katholische Kirche*, Th. 8, nr 89, s. 83 (15. II. 1799); nr 193, s. 262 (14. III. 1800).

³⁷ W. Kwiatkowski, *Sprawa pruskiej reorganizacji seminariów duchownych w Warszawie (1798—1802)*, Warszawa 1936, 143; J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793—1806*, Wrocław 1957, 242 n.

³⁸ *Preussen und die katholische Kirche*, Th. 8, nr 45, s. 58; nr 46, s. 59; nr 47, s. 59 n.; nr 51, s. 64 n.; nr 56, s. 68; nr 57, s. 69; por. S. Adamski, *Alumnat papieski w Braniewie 1578—1798*, Lublin 1969 (maszynopis).

³⁹ E. Horn, dz. cyt., 61; por. E. Rabowicz, *Karpowicz Michał Franciszek*, w: *Pol. Słow. Biogr.*, t. 12, 117—120 informuje błędnie, jakoby seminarium to założył biskup Karpowicz.

kształcili się w papieskim seminarium w Wilnie, będącym wówczas w zaborze rosyjskim⁴⁰.

Stąd jeszcze przed utworzeniem diecezji w Supraślu (1798) alumnów unickich skierowano do papieskiego seminarium w Braniewie. Rzecz dziwna, że bulle papieskie odnoszące się do erekcji diecezji warszawskiej, wigierskiej i supraslskiej nic nie mówią na temat seminarium duchownego. Wydaje się, że milczenie to można wytłumaczyć jedynie specjalnym życzeniem rządu pruskiego. W ostatnim bowiem wypadku wiemy napewno o takim warunku. Seminarium w Supraślu powstało dopiero w 1804 r., ale wnet po 1807 r. zostało zamknięte⁴¹.

Po roku 1815 w granicach zaboru pruskiego pozostały tylko dwie archidiecezje połączone ze sobą unią personalną *aeque principaliter* (1821): gnieźnieńska i poznańska, oraz diecezje: wrocławska, chełmińska i warmińska. Każda z tych diecezji posiadała tylko jedno seminarium. Zmiany, jakie nastąpiły po 1815 r., dotyczyły tylko struktury studiów. Tak seminarium wrocławskie zostało ostatecznie inkorporowane do wydziału teologii katolickiej na Uniwersytecie Wrocławskim (1811)⁴²; podobnie w 1811 r. seminarium warmińskie w Braniewie zostało włączone do Królewskiego Lyceum Hosianum; to ostatnie otrzymało 3. VI. 1912 r. statut szkoły wyższej, ale bez prawa nadawania stopni akademickich⁴³. W 1829 r. seminarium diecezji chełmińskiej zostało przeniesione do Pelplina⁴⁴. W 1835 r. arcybiskup Marcin Dunin utworzył jedno seminarium dla obydwóch archidiecezji. Stało się to wbrew tenorowi bulli *De salute animarum* (16. VII. 1821), która przewidywała osobne seminarium dla każdej archidiecezji. Zasadnicze trzyletnie studia teologiczne alumni mieli odbywać w Poznaniu, roczne natomiast, o charakterze pastoralnym, w Gnieźnie. Późniejsze starania, zwłaszcza arcybiskupa Leona Przyłuskiego, o utworzenie akademii teologicznej w Poznaniu skończyły się ze względu na opór rządu pruskiego niepowodzeniem⁴⁵. W ten sposób i w zaborze pruskim przyjęła się zasada, że każda diecezja posiada tylko jedno seminarium.

Z dalszych dziejów uczelni teologicznych w tym zaborze należy odnotować zamknięcie ich w okresie kulturkampfu na przeciąg od 10 do 15 lat: Wrocław 1876—1886, Gniezno 1875—1888, Poznań 1873—1889,

⁴⁰ *Preussen und die katholische Kirche*, Th. 7, nr 392, s. 488—492 (Min. Schrötter do Minist. spr. zagr. — 5. XII. 1795).

⁴¹ A. Ignatowicz, *Greckokatolicka diecezja supraslska (1796—1807)*, Lublin 1969 (maszynopis), 97—100.

⁴² A. Nürnbergen, *Zum 200-jährigen Bestehen der katholischen Theologen-Fakultät an der Universität Breslau*, Wrocław 1903, 17—28; por. H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats*, Wrocław 1929.

⁴³ Por. A. Petrani, *Nauka prawa*, dz. cyt., 282—292.

⁴⁴ *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, 59.

⁴⁵ J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, 713 n.

Pelplin 1876—1887 i Braniewo 1876—1888. W okresie tym alumni tych diecezji studiowali poza granicami Prus: w Regensburgu, Würzburgu, Münster i Eichstädt⁴⁶. Tak więc na początku XX wieku na ziemiach polskich zaboru pruskiego istniały seminaria duchowne w każdej diecezji, ale alumni wrocławscy studiowali na Uniwersytecie Wrocławskim, zaś seminaria gnieźnieńskie (filozofia, teologia pastoralna) i poznańskie (teologia) stanowiły faktycznie jedno seminarium.

Statystyka Kościoła katolickiego w zaborze pruskim⁴⁷

Diecezje	Katolicy	Liczba parafii	Kapłani	Alumni	1 kapłan na liczbę wiernych	1 alumn na liczbę wiernych
Gniezno	446632	208	278	32	1607	13957
Poznań	966518	351	544	95	1593	10175
Chełmno	818246	264	494	108	1658	7576
Warmia	329547	139	317	47	1040	7011
Wrocław	3675300	931	1814	71	2026	51765

3. ZABÓR AUSTRIACKI

W granicach pierwszego zaboru austriackiego znalazło się 6 seminariów duchownych diecezjalnych i jeden alumnat papieski dla Ormian katolickich we Lwowie. Trzy z tych seminariów były w diecezji przemyskiej (Brzozów, Przemyśl, Sambor), dwa w archidiecezji lwowskiej (Lwów — 2) i jedno w diecezji chełmskiej (Zamość). Osobnego seminarium nie posiadała galicyjska część diecezji krakowskiej, chociaż liczyła ona przeszło 400 parafii i około 1 140 tys. wiernych. Stąd też wyłoniły się pewne trudności na odcinku kształcenia księży, bowiem rząd zaborczy dopiero po dłuższych pertraktacjach zgodził się, by księża galicyjskiej części diecezji krakowskiej mogli kontynuować studia teologiczne w Krakowie⁴⁸. Taki stan trwał do roku 1783. Dekretem z dnia 30 marca 1873 r. cesarz Józef II zarządził zamknięcie wszystkich seminariów w Galicji,

⁴⁶ Tamże, s. 716; *Diecezja chełmińska*, s. 59; *Relatio status Ecclesiae Vratislaviensis 1882. Ein Bericht von Fürstbischof Robert Herzog über Stand seiner Diözese an den Papst*, Hrsg. A. A. Strnad, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, T. 28 (1970) 201; H. Hoffmann, dz. cyt., 199—203; L. Trzeciakowski, *Kulturkampf w zaborze pruskim*, 96 (Warmia), 99 (Pelplin), 101 (Wrocław), 111 (Gniezno, Poznań).

⁴⁷ C. Streit, *Atlas hierarchicus. Descriptio geographica et statistica S. Romanae Ecclesiae tum Occidentis tum Orientis iuxta statum praesentem*, Paderborn 1913, 90; por. H. A. Krose, *Kirchliches Handbuch für das katholische Deutschland*, Bd 4 (1912—1913), Freiburg i. B. 1913, 451 nn.

⁴⁸ W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 2, Kraków 1909, 187 nn.

a z dniem 1 listopada tegoż roku zostało otwarte seminarium generalne we Lwowie⁴⁹. 12 kwietnia 1784 r. zniesiono również papieski alumnat dla Ormian, kierowany dotąd przez teatynów⁵⁰. Seminarium generalne utworzono również dla diecezji unickich. Studia w seminarium generalnym zostały zorganizowane na wzór uniwersytecki i odbywały się zasadniczo na wydziale teologicznym nowoutworzonego Uniwersytetu Lwowskiego. Tu jednak poważna część wykładów odbywała się w gmachu seminarium generalnego. Łacińskie seminarium miało kształcić i wychowywać księży dla diecezji przemyskiej, tarnowskiej i archidiecezji lwowskiej. 4 lipca 1790 r. cesarz Leopold II zniósł seminaria generalne w całym Cesarstwie i pozwolił biskupom na otwarcie seminariów diecezjalnych. Dekret cesarski wyprzedziły na ziemiach polskich próśby kapituły zamojskiej (14. V. 1790) o przywrócenie do życia seminarium i Uniwersytetu Zamojskiego⁵¹. W sierpniu tegoż roku z podobną prośbą zwrócił się do cesarza biskup tarnowski Florian Janowski⁵². Tymczasem arcybiskup lwowski Ferdynand Kicki, podobnie jak biskupi unicy, opowiedział się za utrzymaniem seminarium generalnego⁵³. W tej sytuacji seminarium generalne we Lwowie działało nadal aż do 1819 r., a jedynie biskup tarnowski Janowski († 1801) zdołał przed rokiem 1798 zorganizować seminarium diecezjalne w Tyńcu, które jednakże po jego śmierci przestało działać⁵⁴.

Po trzecim rozbiore Polski (1795) na terenach zabranych przez Austrię znalazło się 8 seminariów diecezjalnych, z czego 4 należały do diecezji krakowskiej (Kraków 3, Kielce), 2 — do diecezji chełmskiej (Krasnystaw, Lublin) i 2 do diecezji łuckiej (Janów Podlaski, Węgrów). Polityka kościelna Austrii w stosunku do seminariów była niewątpliwie łagodniejsza, tym niemniej, zgodnie z założeniami późnego józefinizmu, kształcenie księży miało nadal zależeć bardziej od państwa niż od Kościoła. Biskupi trzeciego zaboru austriackiego zaniepokojeni taką polityką kościelną Austrii i obawiając się kasaty seminariów, przedłożyli cesarzowi Franciszkowi II specjalny memoriał w sprawach kościelnych, m. in. „w sprawie kształcenia i wychowywania kleru” (21. IX. 1796). W odpowiedzi na postulaty biskupów (14. III. 1797) gubernator Zachodniej Galicji, baron Magerlik, w imieniu cesarza zapewnił episkopat, że

⁴⁹ E. Winter, *Der Josephinismus und seine Geschichte*, Brünn 1943, 184; M. Rechowicz, *Z dziejów gospodarczych galicyjskiego seminarium generalnego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 3 (1953) 119.

⁵⁰ HHStA — Wien („Haus-Hof und Staatsarchiv”) St. R. nr 87. Protocoll 1784 nr 1760 (15. V. 1784).

⁵¹ *Zbiór dokumentów kapituły i kolegiaty zamojskiej*. Wyd. B. Kumor, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 27 (1973, nr 139).

⁵² R. Banach, *Początki seminarium duchownego w Tarnowie*, w: *Księga pamiątkowa jubileuszu seminarium duchownego w Tarnowie*, Tarnów 1972, 185.

⁵³ M. Rechowicz, dz. cyt., 121—123.

⁵⁴ R. Banach, dz. cyt., 187.

„Jego Cesarska Mość dołoży wszelkich starań, by religia katolicka zachowała nadal swój stan i powagę” na zajętych terenach i podał główne założenia polityki państwowej względem Kościoła. Ale odnośnie kształcenia księży zobowiązał się „wydać w najbliższej przyszłości specjalne zarządzenie”⁵⁵. 16 czerwca 1797 r. tenże gubernator zażądał od biskupów Zachodniej Galicji szczegółowego sprawozdania ze stanu seminariów diecezjalnych, liczby alumnów, uposażenia i personelu nauczycielskiego, oraz wykładanych dyscyplin teologicznych⁵⁶. Relacje biskupów na ten temat okazały się jednakowoż niewystarczające. W związku z projektem nowego urządzenia administracji ziem polskich odbył w 1801 r. specjalną podróż do Galicji Zachodniej Antoni Baldacci. W obszernej relacji z tej podróży, złożonej na ręce cesarza Franciszka II poświęcił Baldacci wiele miejsca sprawom kościelnym, m. in. seminarium duchownym. Według tej relacji Galicja Zachodnia liczyła 1 182 549 mieszkańców, 857 parafii obrządku łacińskiego, 211 parafii obrządku grecko-katolickiego, 1 194 księży diecezjalnych, 101 klasztorów męskich (3 grecko-katolickie), 1 354 zakonników, z czego 825 kapłanów, 264 kleryków zakonnych, 209 braci laików, a nadto 111 kapłanów zakonnych pracujących w duszpasterstwie parafialnym. Liczba klasztorów żeńskich wynosiła 28 z 444 zakonnicami. Seminariów duchownych wymieniono 7 (brak Krasnegostawu)⁵⁷.

Dopiero na skutek tej relacji polityka zaborcy zaczęła zmierzać w kierunku reformy szkolnictwa kościelnego. Główne wytyczne dotyczyły komasacji seminariów celem utworzenia jednego zakładu tego typu dla każdej diecezji. Już 20. III. 1800 r. gubernium Galicji Zachodniej proponowało konsystorzowi krakowskiemu złączenie miejscowych seminariów, ale dopiero dekret rządowy z 18 grudnia 1801 r. zamykał seminarium zamkowe i akademickie w Krakowie, a dekret z 23 grudnia tegoż roku polecił je wcielić do seminarium misjonarskiego na Stradomiu⁵⁸. Ten sam dekret rządowy postanawiał, że na terenie całej Galicji Zachodniej będą na przyszłość tylko 3 seminaria duchowne, a to w Krakowie dla diecezji krakowskiej, w Lublinie dla projektowanej diecezji lubelskiej i w Kielcach dla projektowanej diecezji kieleckiej⁵⁹. W ten sposób 2 seminaria w Krakowie (zamkowe i uniwersyteckie), a nadto w Krasnymstawie, Janowie Podlaskim i Węgrowie zostały faktycznie skazane na zamknięcie. I rzeczywiście dwa krakowskie seminaria zostały zamknięte w grudniu 1801 r., seminarium w Krasnymstawie nieco później inkorpo-

⁵⁵ ADL (Archiwum Diecezjalne w Lublinie) A nr 174, k. 6—7 (Magerlik do biskupów Zachodniej Galicji — 14. III. 1797).

⁵⁶ ADL A nr 174, k. 9 (Magerlik do biskupa Skarszewskiego — 16. IV. 1797).

⁵⁷ HHStA — Wien. *Baldacci's Relation über seine Bereisung Westgalizien von Jahre 1801*, k. 90—96.

⁵⁸ S. Wysocki, *Seminarium zamkowe w Krakowie*, Lwów 1910, 35.

⁵⁹ F. Bączkowicz, *Z dziejów domu stradomskiego*, „Roczniki obojga Zgromadzeń św. Wincentego”, 25 (1923) 13.

rował biskup lubelski Wojciech Skarszewski do diecezjalnego seminarium lubelskiego⁶⁰, ostały się natomiast seminaria w Janowie Podlaskim i Węgrowie. Sprzyjały temu z jednej strony niepowodzenia Austrii na froncie wojennym z Francją, a niebawem i utrata całego trzeciego zaboru ziem polskich na rzecz Księstwa Warszawskiego (1809).

Po roku 1815 w granicach zaboru austriackiego znalazły się tylko archidiecezja lwowska, oraz diecezja przemyska i tarnowska; ta ostatnia, po przejściowym zniesieniu, została wznowiona pod nazwą tyniecka jeszcze w 1821 r. (od 1826 tarnowska). Dla tych trzech diecezji istniało do 1819 r. tylko jedno seminarium generalne we Lwowie. Warto tu dodać, że w roku akad. 1818/19 w seminarium tym studiowało 50 alumnów z archidiecezji lwowskiej, 31 z diecezji przemyskiej i 16 z wikariatu starosądeckiego (późniejsza diecezja tarnowska), oraz 5 z archidiecezji lwowskiej obrządku ormiańskiego⁶¹.

Dzięki zabiegom biskupa przemyskiego Jana Gołaszewskiego, który od 1790 r. poszedł w ślady ordynariusza tarnowskiego F. Janowskiego, nadworna kancelaria wiedeńska zgodziła się 5 maja 1808 r. na wskrzeszenie odrębnego studium filozoficznego w Przemyślu, a dekretem z 22 października 1812 r. zezwala na ponowne otwarcie studium teologicznego. Dekrety wykonawcze do powyższych postanowień ukazały się dopiero 17 stycznia 1818 r.; dotyczyły one przeniesienia alumnów przemyskich ze Lwowa, ustalenia ich liczby na 80, uposażenia profesorów, przywrócenia budynków seminaryjnych itp. W 1819 r. seminarium przemyskie zostało ponownie otwarte⁶².

Dla wskrzeszonej diecezji tarnowskiej seminarium duchowne dla 60 alumnów powoływała formalnie do życia bulla papieża Piusa VII *Studium paterni affectus* (20. IX. 1821). Faktycznym jednakże jego twórcą był biskup Grzegorz Tomasz Ziegler, który dzięki dość licznym zabiegom zdołał otworzyć z dniem 15 listopada 1822 r. w Bochni studium teologiczne dla 10 alumnów IV roku studiów. Pełne studium teologiczne i filozoficzne zostało otwarte 1 września 1838 r. za biskupa Franciszka Zachariasiewicza⁶³. Wydane ostatnio przez F. Maassa niektóre dokumenty cesarskie zdają się wskazywać, że cesarz nosił się z myślą oddania kierownictwa tegoż studium galicyjskim jezuitom⁶⁴.

Od 1846 r. w granicach Austrii znalazło się również Wolne Miasto

⁶⁰ J. Młynarczyk, *Z dziejów seminarium duchownego łacińskiej diecezji chełmskiej w Krasnymstawie*, „Roczniki Humanistyczne”, 4 (1953, z. 3) 79.

⁶¹ H. Zschoke, *Die theologischen Studien und Anstalten der kath. Kirche in Österreich*, Wien 1893, 994 n.

⁶² Tamże, 1001; F. Pawłowski, *Premisla sacra*, Cracoviae 1870, 643.

⁶³ B. Kumor, *Seminarium duchowne w Tarnowie (1938—1958)*, Currenda 109 (1959) 262 nn.

⁶⁴ F. Maass, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich*, Bd 5, Wien 1961, nr 4, 182.

Kraków. Działające tu od 1801 r. jedno seminarium diecezjalne na Stradomiu pod kierownictwem misjonarzy, mimo dużych wysiłków ze strony biskupa Jana Pawła Woronicza (1815—1828), nie zostało włączone do wydziału teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przejściowo po r. 1825 alumni roku III i IV zaczęli uczęszczać na wykłady na Uniwersytet, ale dopiero od 1853 r. całe seminarium miało wykłady na wydziale teologicznym⁶⁵. Również we Lwowie po rozwiązaniu seminarium generalnego (1818) alumni seminarium archidiecezjalnego zaczęli uczęszczać na wykłady na Uniwersytet.

W granicach Cesarstwa Austriackiego znajdowała się część diecezji wrocławskiej, obejmująca w 1914 r. 12 dekanatów, 96 parafii, 16 kuracji, 32 filie, 250 kapłanów i 403 896 wiernych⁶⁶. Dla tej to części diecezji kard. J. Kopp otworzył seminarium duchowne w Widnawie dla 34 uczniów. Dotychczas bowiem księży tej części diecezji wrocławskiej kształcili się w Ołomuńcu⁶⁷.

Zamieszczona niżej tabela ilustruje życie kościelne w zaborze austriackim w przededniu I wojny światowej na omawianym odcinku.

Statystyka Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w zaborze austriackim (1912)⁶⁸

Diecezje	Katolicy	Parafie	Kapłani	Alumni	Liczba wiernych na 1 kapłana	Liczba wiernych na 1 alumna
Lwów	984973	252	455	123	2165	8008
Przemyśl	1210990	281	547	78	2232	15525
Tarnów	838510	179	375	66	2237	12705
Kraków	922600	181	397	55	2324	16775
Widnawa	403896	112	250	10	1616	90389

4. KRÓLESTWO POLSKIE

W granicach ukonstytuowanego w 1815 r. Królestwa Polskiego znalazło się 11 seminariów duchownych. Po reorganizacji terytorialnej administracji kościelnej (1818) liczba ich w poszczególnych diecezjach przed-

⁶⁵ T. Glemma, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795—1847*, Kraków 1948, 75 nn., 109.

⁶⁶ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968—1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 20 (1970) 374.

⁶⁷ *Real/Handbuch des Bistums Breslau*, Th. 2. *Historisch-statistische Übersicht über die Verwaltungsbehörden, Anstalten und Seelsorgstellen des Bistums*, Wrocław 1929, 398 n.

⁶⁸ C. Streit, dz. cyt., 92; H. A. Krose, dz. cyt., 454 (Widnawa).

stawiała się następująco: w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej — 1 (Tykocin), w diecezji janowskiej czyli podlaskiej — 2 (Janów Podlaski, Węgrów), w diecezji krakowskiej — 2 (Kraków, Kielce), w diecezji lubelskiej — 1 (Lublin), w diecezji płockiej — 2 (Płock, Pułtusk), w archidiecezji warszawskiej — 2 (Warszawa — 2) i w diecezji włocławskiej — 1 (Włocławek); tylko nowoutworzona diecezja sandomierska nie posiadała własnego seminarium.

Bulla papieża Piusa VII, nadająca nowy ustrój Kościołowi w Królestwie Polskim (30. VI. 1818), polecała egzekutorowi arcybiskupowi Franciszkowi Malczewskiemu, aby zatroszczył się, by każda nowoorganizowana diecezja otrzymała własny gmach seminaryjny oraz odpowiedni fundusz na utrzymanie i kształcenie księży. Szczególnie miało to dotyczyć diecezji sandomierskiej, gdzie nie było seminarium. Papież zdawał sobie bowiem sprawę, że „na skutek zmiennych stosunków i nieszczęsnych przejść wojennych dobra należące przedtem do stolic biskupich, kapituł katedralnych i seminariów duchownych zostały niemal całkowicie rozgrabione”. Polecił przeto arcybiskupowi Malczewskiemu, by na uposażenie tych kościelnych instytucji, a m. in. seminariów duchownych, „zniósł tyle — klasztorów, lub opactw i zwykłych beneficjów, ile trzeba będzie zarówno do uzupełnienia uposażenia każdego stołu biskupiego, kapituły i seminariów”⁶⁹.

W związku z tym zarządzeniem otrzymała nowe seminarium diecezja sandomierska. Zostało ono otwarte dzięki zabiegom biskupa Prospera Burzyńskiego w dniu 7 listopada 1820 r.⁷⁰ Drugie z kolei seminarium (dla 21 alumnów) otwarto 1 listopada 1826 r. w Sejnach dla diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej staraniem biskupa Manugiewicza w klasztorze poddominikańskim⁷¹. Początkowo biskup pomocniczy sejneński Marciejewski wysunął projekt utworzenia seminarium w litewskiej części diecezji w Wierzbołowie w klasztorze poddominikańskim (1821), ale projekt ten spotkał się ze sprzeciwem ordynariusza biskupa Czyżewskiego. Biskup ten jednakże chcąc zaradzić potrzebom duszpasterskim ludności litewskiej już w 1825 r. zorganizował częściowe studium teologiczne w Sejnach; w roku następnym zostało tu otwarte pełne studium teologiczne⁷². Równocześnie z powyższymi fundacjami biskup włocławski A. Wołłowicz (1819—1822), który zamieszkał w Kaliszu, zaczął zabiegać

⁶⁹ *Papieżstwo wobec sprawy polskiej w latach 1772—1864. Wybór źródeł*. Oprac. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, nr 58, 271—283.

⁷⁰ S. Kotkowski, *Początkowe dzieje seminarium diecezjalnego w Sandomierzu (1820—1841)*, Lublin 1968, 32 (maszynopis); Tenże, *Nauczanie w Sandomierskim Seminarium Diecezjalnym w okresie pierwszego dwudziestolecia (1820—1841)*, „Roczniki Teol.-Kanon.”, t. 18 (1971, z. 4) 28.

⁷¹ W. Jemieliły, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818—1872*, Lublin 1972, 81 nn.

⁷² Tamże.

około utworzenia seminarium w rezydencji biskupiej. Starania te podjął od 1838 r. biskup W. M. Tomaszewski (1837—1850), ale skończyły się one na otwarciu seminarium przygotowawczego (1839), które ze śmiercią biskupa Tomaszewskiego († 18. I. 1850) upadło⁷³.

W ślad za innymi zaborami zaczęła i w Królestwie Polskim dojrzewać zasada jednego seminarium dla całej diecezji, jak to zresztą było już w diecezjach kieleckiej, lubelskiej, włocławskiej i sandomierskiej. Proces centralizacji studiów kościelnych rozpoczął się w archidiecezji warszawskiej i w niej też miał swój epilog. Jeszcze w okresie Księstwa Warszawskiego zostało przejściowo zamknięte seminarium w Łowiczu (1810); w roku 1818 zostało ono dołączone do seminarium św. Krzyża w Warszawie, co potwierdził dekret namiestnika Zajączka (1. VII. 1824). Wprawdzie na skutek starań kapituły łowickiej arcybiskup warszawski Antoni Fijałkowski dekretem z dnia 22 sierpnia 1861 r. przywrócił do życia seminarium w Łowiczu, ale rychła jego śmierć stanęła na przeszkodzie realizacji jego dekretu⁷⁴. Jego następca metropolita Zygmunt Szczęsny Feliński sprawy tej już nie podjął.

W chronologicznej kolejności centralizacja kształcenia księży nastąpiła w diecezji janowskiej na Podlasiu, odkąd biskup Marcei Gutkowski dekretem z dnia 1 kwietnia 1836 r. zniósł seminarium w Węgrowie, prowadzone dotąd przez księży komunistów⁷⁵. Przyspieszenie tego procesu nastąpiło na skutek represji popowstaniowych, a zwłaszcza kasaty zakonów i klasztorów w Królestwie Polskim (Ukaz z 8. XI. 1864). Wówczas to, na skutek rozwiązania zgromadzenia księży misjonarzy, biskup płocki Wincenty Popiel zniósł seminarium w Pułtusku „i wraz z funduszami przeniósł je do Płocka” (10. IX. 1864)⁷⁶. 14 września 1863 r. zostało zamknięte z podobnych powodów seminarium w Tykocinie i przyłączone do sejneńskiego przez administratora diecezji ks. J. Choińskiego; starania biskupa K. I. Łubieńskiego o przywrócenie seminarium do życia nie powiodły się⁷⁷. Wreszcie na mocy dekretu władz rosyjskich z 2. I. 1865 r. zniesione zostało seminarium świętokrzyskie w Warszawie i przyłączone do seminarium świętojańskiego⁷⁸. Dopełnieniem miary tych kasat był ukaz cara Aleksandra II z 22 maja 1867 r. kasujący diecezję janowską na Podlasiu. W następstwie tego 27 czerwca tegoż roku seminarium janowskie zostało zamknięte, a jego alumni przeniesieni do Lublina⁷⁹.

⁷³ S. Chodyński, *Seminarium Wrocławskie*, dz. cyt., 307—315.

⁷⁴ Z. Skiełczyński, *Seminarium Duchowne i sufragania w Łowiczu*, w: *Szkice z dziejów archidiecezji warszawskiej*, Rzym 1966, 92—94.

⁷⁵ J. Pruszkowski, *Janów biskupi czyli podlaski*, Kraków 1897, 120 nn.

⁷⁶ *Pamiętniki ks. Wincentego Chościak-Popiela arcybiskupa warszawskiego*. Wyd. J. Urban, Kraków 1915, 264 n.

⁷⁷ W. Jemielity, dz. cyt., 119.

⁷⁸ A. Petrani, *Szkołnictwo teologiczne*, art. cyt., 275.

⁷⁹ J. Pruszkowski, *Janów biskupi*, dz. cyt., 325 n.; Z. Młynarski, *Formacja inte-*

W ten sposób drogą nieszczęść narodowych i kościelnych została zrealizowana idea jednego seminarium dla całej diecezji. Proces ten łączy się ściśle z faktem, że począwszy od 1782 r. formował się model seminarium opartego o stałe uposażenie państwowe w przeciwieństwie do okresu przedrozbiorowego, kiedy to o fundacji tego rodzaju instytucji decydowała wola prywatnych fundatorów. To prawda, że równocześnie z przejściem utrzymania seminarium przez państwo zjawiał się narzucony przez władze państwowe *numerus clausus* alumnów dla poszczególnych diecezji, co było oczywiście szkodliwe dla rozwoju życia kościelnego.

Scentralizowane kształcenie księży w jednym seminarium pozwoliło biskupom skoncentrować siły profesorskie, pomnożyć ich liczbę i wymagania intelektualne, oraz zreformować i rozbudować *ratio studiorum*. Odtąd seminaria mogły się stać nie tylko szkołami kształcenia księży, lecz również poważnymi ośrodkami głębszej wiedzy teologicznej. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było uformowanie się typu księdza diecezjalnego, do czego przyczynił się zresztą fakt prowadzenia tychże seminariów przez duchowieństwo diecezjalne. W zaborze rosyjskim i pruskim sprzyjała temu także kasata prawie wszystkich seminariów zakonnych, oraz bardzo surowe ograniczenie osobistego poruszania się księży, wydane przez carat po 1864 r.

Zamieszczona niżej tabela ilustruje sytuację Kościoła w Królestwie Polskim na tym odcinku przed I wojną światową.

Statystyka Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim (1912)⁸⁰

Diecezje	Katolicy	Parafie	Kapłani	Alumni	Liczba wiernych na 1 kapłana	Liczba wiernych na 1 alumna
Warszawa	1802925	292	557	138	3239	13065
Kielce	1011022	245	345	85	2901	13071
Lublin						
Podlasie	1599203	256	440	129	3180	10847
Płock	899265	239	337	63	2372	14274
Sandomierz	959350	212	303	91	3170	10542
Sejny	683426	147	352	105	1945	6509
Włocławek	1420626	351	536	105	2650	13529

lekturalna alumnów seminarium duchownego w Janowie Podlaskim, „Roczniki Teol.-Kanon.”, t. 17 (1970, z. 4) 80.

⁸⁰ C. Streit, dz. cyt., 96.

Na początku XX wieku istniały w sumie na ziemiach polskich 22 seminaria diecezjalne, z czego 12 przypadało na zabór rosyjski łącznie z Królestwem Polskim, oraz po 5 na zabór austriacki i pruski. W trzech seminariach alumni korzystali z wykładów na wydziałach teologicznych (Lwów, Kraków, Wrocław). Tylko jedna diecezja posiadała 2 seminaria (Wrocław), ale było to podyktowane względami politycznymi. Dwa seminaria w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej stanowiły faktycznie jedno studium filozoficzno-teologiczne.

DE SEMINARIIS DIOECESANIS RITUS LATINI IN POLONIA (1772/95—1918)

ARGUMENTUM

Post dispartitionem politicam Reipublicae Polonae (1772/95) et reorganisationem territorialis administrationis ecclesiasticae, quae in terris Polonorum annis 1783—1821 peracta est, etiam suppressio iam existentium et erectio novorum seminariorum dioecesanorum consequenter locum haberet. Fas est in contextu isto meminisse, intra fines Poloniae ante eius dispartitionem 35 seminaria dioecesana fuisse, quibus etiam novum seminarium clericorum in Iukszta anno 1787 conditum pro dioecesi Livoniae adnumerari oportet.

In terris Russiae immediate incorporatis (Ziemie zabrane) 3 nova seminaria pro archidioecesi Mohiloviensi (Mohiloviae — 1778, Bialostociae — 1820 et Zwino-grodeciae — circa 1820) et unum pro novoerecta dioecesi Minscensi (Minsciae — post an. 1798) etiamque unum pro partibus occidentalibus dioecesis Vilmensis (Brestiae in Lituania — circa 1818) condita sunt. In reliquis vero dioecesibus, uti Samogitiensi, Vilmensi, Luceoriensi et Żitomierensi, nec non Camenecensi in Podolia seminaria clericorum etiam tempore independentiae Reipublicae Polonae iam extitisse nemo est, qui ignoret. Sed institutis hisce mox peiora tempora nacta sunt, praesertim vero ex quo una (1830) et denuo altera (1863) insurrectio Polonorum cruentur ab imperatoribus Russiae suffocata fuit. Sic anno 1830 Pontificium seminarium Vilnae et dioecesanum Brestiae in Lituania a gubernio civili clausa sunt. In annis vero 1842—1843 etiam a gubernio civili alia 7 seminaria: Mohiloviae, Craslaviae, Bialostociae, Zwinogrodeciae, Luceoriae, Olycae et Vilnae (in Monte Salvatoris) sunt cassata, quibus anno 1866 seminarium Cameneciae in Podolia et anno 1869 Minsciae in Bielorrussia accessere. Post suppressionem istorum 9 seminariorum tantum duo nova, primum Saratoviae (1857) pro dioecesi Tiras-polensi et alterum Petropoli pro archidioecesi Mohiloviensi condita esse documenta luculenter testantur.

In parte Poloniae, quae in civilibus Borussico sceptro subiecta erat, 14 seminaria clericorum fuere, horumque tantum Pontificium seminarium Brunsbergae anno 1798 sublaturum est, post vero annum 1815 in unaquaque dioecesi tantum unum seminarium fungebatur. Ea in parte, quae imperio Austriaco adnexa fuit, vi decreti imperatoris Josephi II omnia 5 seminaria dioecesana (Leopoli — 2, Brzozoviae, Premislae, Samboruae) sublata et seminarium generale conditum esse

scimus (1783). Initio saeculi XIX etiam duo seminaria Cracoviae vi civili suppressa, et alia 3 restituta, nempe Leopoli et Premislae (1819), et non multum post hoc etiam seminarium episcopale Tarnoviae (1822/38). Ad finem etiam XIX saeculum vergentem ultimum seminarium in ditone Austriaca Vidnaviae (1899) pro parte bohemica dioecesis Vratislaviensis a cardinale Georgio Kopp erectum est.

Regno Poloniae in congressu Vindobonensi condito (1815) et nova hierarchia ecclesiastica in hocce peracta (1818), duo tantum seminaria, nempe Sandomiriae (1820) et Sejnae (1826) erecta, multa alia autem suppressa esse scimus (Loviciae — 1818; s. Crucis Varsaviae — 1865; Vengroviae — 1836; Tykocinii — 1863; Pultoviae — 1864 et Janoviae in Podlachia — 1867). Sic rebus stantibus, initio saeculi XX in terris Polonorum 22 seminaria clericorum, 12 in parte Russiaca, 5 in parte Borussica et eodem numero in parte Austriaca existere.